

Den svenska riksdagens uppkomst.

Utforskandet av den svenska riksdagens äldsta historia är förknippat med två stora namn bland Uppsala universitetets historieforskare.

Den förste, som framförde uppfattningen, att Sveriges första riksdag hölls i Arboga 1435, var Erik Gustaf Geijer. Uppfattningen hade vuxit fram ur Geijers sammanfattande syn på detta skede av Sveriges historia. Engelbrekts resning betecknade enligt honom ett första framträdande av den demokrati, som med Sturarna och Gustaf Vasa skulle återupprätta Sverige ur dess nöd under de främmande konungarna. Genom samverkan mellan regent och bönder krossades det aristokratvälde, som hade lett Sverige i Kalmarunionens fördärv. Riksdagen står för Geijer som det statsrättsliga uttrycket för den nationella demokratin, för odalbonden, som enligt hans ord har varit den svenska författningens egentliga stöd och livskraft.

Geijers historieuppfattning, präglad av djup originalitet och suggestiv kraft, har gått in i eftervärldens medvetande. Ännu hundra år efter det den lades fram, har dess grepp om historieforskningen inte helt lossnat. Men i viktiga enskildheter har redan för länge sedan kritik framförts mot vissa detaljer i den Geijerska helhetsbilden.

Den, som gick i bräsch för denna kritik, var Harald Hjärne. I sitt ungdomsarbete »Skandinavisk laghistoria» från 1876 vände han sig skarpt mot uppfattningen, att Engelbrekt och hans män hade företrätt en nationell och liberal

---

Installationsföreläsning vid Uppsala universitet den 28 november 1942, något omarbetad.

ideologi. »Om Engelbrekt och hans Dalkarlar», säger han, »älskade sitt fosterland, hvilket icke torde vara så alldeles säkert, så nyttjade de icke denna vackra känsla till granna och skrytsamma talöfningar . . . Någon 'frihetsentusiasm' fanns då alldeles icke hos dem; Svenske bönder ha, Gudi lof, aldrig varit särdeles fallne för dylikt pjosk . . . De ville bara, att lag och rätt skulle råda med envåldsmagt inom Sveriges landamären, och den, som steg ett fjät öfver denna Landslag, som de kände i botten . . . han var dödens man, han månne kallas Svensk, Jute eller Garp». Med liknande inställning tog Hjärne för femtio år sedan, 1893, upp en central riksdagshistorisk fråga i sitt källkritiska genombrottsarbete om Reformationsriksdagen i Västerås 1527. Han fastslog här, att enligt de pålitliga källornas vittnesbörd det var adeln, inte de ofrälse stånden, som hjälpte Gustaf Vasa att genomföra reformationsverket vid Västerås' riksdag.

Harald Hjärne började arbetet med att eliminera moderna politiska föreställningar ur uppfattningen om unions-tidens strider. Senare historiker ha fullföljt detta verk. Grundvalarna ha härigenom rubbats för det hävdvunna Geijerska perspektivet på den svenska nationalmonarkiens tillblivelse. Vi veta nu, att unionsstriderna i Sverige inte ha stått mellan främmande konungar och landsförrädisk aristokrati å ena sidan och en nationell bondedemokrati under Engelbrekt och hans efterföljare å den andra. De ha stått mellan å ena sidan konungamakten med dess strävan mot envælde, å andra sidan ett riksråd med konstitutionellt program, som har lett och långa tider regerat svenska folket. Kampen mot unionskonungarna har inte i och för sig krävt tillkomsten av en ny folkrepresentation vid sidan av riksrådet.

Det är mot den bakgrunden vi måste försöka att på nytt lösa frågan om den svenska riksdagens uppkomst.

De ständerrepresentativa församlingarna i senmedeltidens europeiska nationalstater ha i allmänhet uppstått genom en lång, successiv utveckling. Regeln har varit, att de

efterhand ha efterträtt en rådgivande församling av stormän under tronen, vilken i ett samhälle av feodal typ har utövat de representativa funktioner, som mot medeltidens slut ha övertagits av meniga ständerna. I England är »the commons» framträdande under 1200-talet omdiskuterat, beroende på att det skett ganska omärkligt i en serie parlament fram till 1265, då Simon av Montfort samlade representanter för grevskapen och städerna, och 1295, då Edward I sammankallade »the model parliament». I Frankrike har generalståndernas framträdande 1302 inneburit en slutgiltig utvidgning av curia regis, som redan tidigare har förebådats. Den danska ständerriksdagen uppstod 1468, enligt nu vedertagen uppfattning som en politisk arvtagare till landstingen men parallellt med en herredag, som har utvecklats ur Danehoffet. I Norge ha ständerna mot slutet av 1400-talet varit ett erkänt juridiskt begrepp, och ständermötena ha förebådats av olika riksförsamlingar, tills de slutligen framträdde färdiga på 1530-talet. Det norska riksrådet upplöstes 1536.

Den gängse bilden av den svenska riksdagens uppkomst avviker starkt från denna vanliga, successiva utvecklingsprocess. Den Geijerska historieuppfattningen låter riksdagen uppstå som en plötslig nyskapelse ur den nationella bonderesningen 1434. Denna bild har emellertid korrigerats genom nyare arbeten i sådan grad, att man måste anse dess allmänna förutsättningar raserade. Den skarpt markerade tidsättningen av riksdagens uppkomst visar sig i senare forskningar på väg att utplånas. Som representativt för nyare uppfattning kan anföras Gottfrid Carlssons uttalande, att det är fåvitskt att spörja, när den svenska riksdagen »föddes»¹. Man har sökt dess rötter bakåt i tiden till konungavalmötet 1319; man har också dragit i tvivelsmål riksmötenas karaktär av riksdagar under Engelbrektstiden.

Men kan man ej precisera ståndsriksdagens födelse, så kan man åtminstone precisera den tidpunkt, då den framträder fullt färdig.

---

¹ G. Carlsson, Arboga möte 1435, Sv. Hist. Tidskr. 1936, s. 40.

Det gamla datum för detta framträdande är mötet i Arboga i januari 1435. I samband med riksdagsjubileet 1935 blev frågan om detta datum diskuterad i den historiska litteraturen. Det skulle föra för långt att här referera denna diskussion; såsom dess facit skall blott hänvisas till Gottfrid Carlssons uttömmande utredning »Arboga möte 1435» i Svensk Historisk Tidskrift 1936¹. Uppfattningen, att mötet i Arboga 1435 skulle ha varit en ståndsriksdag, kan anses avlivad. I och för sig har nu detta inte så stor betydelse, då de tecken, som man traditionsenligt har ansett indicera riksdag vid denna tid, odisputabelt slå in på ett möte i Uppsala i juni samma år: 1435. Av större betydelse är frågan, om dessa tecken verkligen anger förekomsten av en riksdag på 1430-talet.

Källorna uppger, att på vissa av 1430-talets riksmöten församlades »biskopar, prelater, riddare och svenner, köpstadsmän och alla mena». Dessa församlingar har avgjort frågor om konungavärdighet och regentskap. De ha uppträtt å det samlade folkets vägnar för att utöva den myndighet över riksstyrelsen, som tillkom folket i ett valrike, i en konstitutionell monarki. Den statsrättsliga tanken, som ligger bakom den fullständiga formeln över rikets ständer, är fullt klar. Frågan är bara, vilken politisk realitet, som täcks av denna ständeruppräknings, som i dokumenten anger de närvarande på riksmötena. Anger den, att en demokratisk representation har börjat uppträda vid sidan av rikets herrar på 1430-talets möten i Sverige?

Ständerformeln: tanken att rikets alla stånd ha uppträtt som en politiskt aktiv enhet, är betydligt äldre än 1430-talet. Redan Magnus Eriksson har 1359 sammankallat ett riksmöte med representanter för bönderna i varje lagsaga och borgarna i varje stad utom biskopar, prelater och stormän. Hade detta möte verkligen kommit till stånd, så hade

¹ Carlsson, a. a. s. 15 f., 41 f. Carlssons översättning av de avgörande orden i Karlskrönikan, »af riket mena» såsom »över hela riket» är dock språkligt otillfredsställande (s. 48). Det är här ej fråga om »hela riket» i geografisk mening utan om rikets hela menighet = *communitas regni*.

man kunnat beteckna det som en första riksdag. Därefter åberopas rikets samlade ständer, inte som deltagare i möten men som en politiskt verksam enhet, upprepade gånger under kung Albrechts och drottning Margaretas regeringar. Varken dessa åberopanden eller Magnus Erikssons möteskallelse 1359 vittnar om något demokratiskt genombrott i Sverige. Det har varit under stormannaväldets glanstider i Sverige, som de samlade ständerna ha börjat erkännas som folkviljans utöware. Det är riksrådet, de stora läns herrarnas sammanslutning, som har åberopat ständernas vilja.

1434 har hela Sveriges folk med riksrådet i spetsen rest sig mot Erik av Pommern. Riksrådet har därefter under flera årtionden suttit vid makten i Sverige. På de möten, där under riksrådets ledning beslut ha fattats om rikets styrelse, uppges mötesbesluten fattade av rikets ständer. Det är svårt att häri se någon politisk nyskapelse utöver vad som förekommit på 1300-talet. Samtida källor ange inte med ett ord, att riksmöten av någon ny karaktär skulle ha uppstått på 1430-talet. Först i den mån det kan konstateras, att en verklig representation för de ofrälse stånden har medverkat i förhandlingar och beslut på mötena, är man berättigad att säga, att en riksdag har uppstått. Men den enda representation av detta slag, som man kan taga fasta på, är att företrädare för Stockholms stad 1437 följde med drotsen till en herredag i Strängnäs, enligt anteckning i bevarade borgmästarräkenskaper, och denna herredag var inte allmänt riksmöte¹. Ett allmogemöte, som synes ha omfattat åtminstone de uppsvenska landskapen och till vilket kallades sex skattebönder från varje härad, planerades i maj 1436 och kom möjligen till stånd; ej heller detta var ett allmänt riksmöte². 1457 kallades från Finland och förmodligen från hela Sverige lagmän och tolvmannarepresentationer för lagsagorna till Stockholm för att välja Christiern I,

¹ Stockholms stadsböcker från äldre tid III. 1, s. 343 f.; S. Tunberg, Sveriges Riksdag I. 1, s. 93, 206.

² Riksarkivets ämbetsarb., kronol. reg., 10 maj 1436; S. Tunberg, a. a. s. 89.

men detta var den gamla valnämnden från Mora stenar, och den nämnes i ett brev som en institution vid sidan om ständerna¹. Man kan, om man vill, säga att representanter för städerna och för allmogen kunna ha infunnit sig vid riksmöten, utan att det har lämnat spår i källorna. Ganska säkert har menigheten på den ort, där mötet har hållits, ibland också uppbådade bondekrigare från andra orter, givit sitt bifall till känna på mötena genom någon slags acklamation. Men även med dessa reservationer, måste man slå fast, att någon verklig representation för de ofrälse stånden vid 1430-talets, 1440-talets eller 1450-talets riksmöten inte har framträtt på mötena i för eftervärlden synlig form. Dessa möten äro fullödiga uttryck för den politik, som har förts av riksrådet. Riksrådet har kungjort mötesbesluten under åberopande av ständernas vilja.

Vi veta numera, att resningarna mot unionskonungarna under det tidigare 1400-talet inte hänga samman med något demokratiskt genombrott i svensk politik. Det gör inte heller åberopandet av de samlade ständernas beslut på riksmötena. Men detta åberopande betyder otvivelaktigt ett genombrott för den ständerrepresentativa tanken av vida bestämdare art än som hade skett på 1300-talet. Dess förklaring ligger i den utformning, som rådets konstitutionella statsteori erhöi.

Man kan aldrig förstå de idépolitiska riktlinjerna i den senare medeltidens svenska historia, om man isolerar dem från de statsteoretiska föreställningar, som härskade i hela Europa. Ur romersk rätt och aristoteliska läror hade en korporativ statsuppfattning vuxit fram, som utformades både av den realistiska och den nominalistiska skolastikens teoretiker, både av Aegidius av Rom och William Occam. Folkviljan måste enligt tidens åskådningssätt utövas av ständerna in corpore för att erhålla rättsgiltig verkan. I ett land, där folket reste sig mot konungen och tog regeringsmakten i egna händer, måste man således förutsätta, att alla stånd

---

¹ Finlands Medeltidsurkunder, utg. av R. Hausen, 4, s. 113 f.

in corpore medverkade i besluten. Det kunde vara politisk verklighet, det kunde vara juridisk fiktion; ständerformeln kom i varje fall till användning¹. De senaste årens forskning har visat, vilken realpolitisk makt denna ståndskorporativa lära ägde t. ex. i senmedeltidens England². I Sverige måste det regerande riksrådet tala och handla å ständernas vägnar, vare sig ständerna medverkade i besluten eller ej.

Ståndriksdagens teori förelåg fullt färdig i Sverige på 1430-talet. Det krävdes inte mera än en politisk konjunktur för att teorien skulle bli praktisk verklighet. Redan Magnus Erikssons möteskallelse var nära att förverkliga en svensk riksdag 1359. I det s. k. odaterade unionsförslaget från 1430-talets senare hälft drog man upp riktlinjer för en interskandinavisk valriksdag, där representanter för alla stånd i de nordiska rikena skulle medverka. Inte heller detta projekt blev realiserat. Riksrådet regerade Sverige under Erik av Pommerns sista år och under Kristoffer av Bayerns tid. Det hävdade sig segerrikt först mot Karl Knutsson och sedan mot Christiern I. Det finns från denna tid inga spår av en laglig inblandning i riksstyrelsen av representanter för de meniga ständerna.

Inte desto mindre finner man under senare delen av unionstiden en ståndriksdag i fullt flor i Sverige. Teorien hade förverkligats och blivit en ytterst påtaglig realitet. Hur hade detta skett?

---

¹ P. G. Andréen, Engelbrektsfejdens innebörd och idépolitiska bakgrund, *Hist. Tidskr. för Finland* 1935, s. 75, uppger, att ständerna på mötet i Uppsala 1435 ej nämnas »inledningsvis som fiktiva medspelare» i det brev som omtalar mötet. Här uppges nämligen, att de varit församlade på mötet. Det skulle ej finnas »anledning att betvivla» Karlskrönikans uppgift, att »alla stånden varit representerade vid mötet i Arboga 1436». Källorna uppge emellertid ej att stånden varit »representerade», utan att alla rikets invånare varit närvarande på mötena. Andréen kunde möjligen ha förstått, att detta under alla förhållanden måste vara en juridisk fiktion.

² Se t. ex. S. B. Chrimes, *English constitutional ideas in the fifteenth century*, Cambridge 1936, s. 66 f. Jfr även L. Manz, *Der Ordo-Gedanke*, Stuttgart 1937, s. 37 ff.

År 1464 gjorde biskopen i Linköping Kettil Karlsson (Vase) uppror mot Christiern I. Han drog sig undan för konungens krigsmakt till Haraker på gränsen mellan Västmanland och Dalarna; där föll han med dalkarlarna över de kungliga i en bråtstrid och slog Christiern i grund. Christiern fick retirera till Stockholm, och biskop Kettil behärskade landet utanför. Biskopen vidtog den i den situationen naturliga åtgärden att från Danzig återinkalla Christierns rival Karl Knutsson som svensk konung. Karl kom och hyllades i augusti som konung i det nyss erövrade Stockholm. Enligt en skildring, som han själv har givit två månader senare, gick det till så, att biskop Kettil »stod här i staden uppå burspråket i vår närvaro och sade all vår kära allmoge, som här då församlade voro av Dala, Hälsingland, Gästrikland, Fjärlundaland, Södermanland och Västmanland, huru han och de alla hade förre skrivit och hyllat oss med deras brev, och bad dem därför ty åter alle att lova och svärja oss huldskap och manskap, som de ock då alla gjorde»¹. Av denna beskrivning framgår otvetydigt, att representanter för allmogen i de uppsvenska landskapen ha varit närvarande vid hyllningsakten. Visserligen får man räkna med att den allmoge, som fanns i Stockholm vid detta tillfälle, var krigsfolk, som hade deltagit i belägringen, och visserligen inskränkte sig dess insats till att bifalla biskop Kettils förslag. Men preciseringen av de representerade landskapen anger, att dessa allmogemän verkligen betraktades som företrädare för befolkningen i landskapen. Mötet var till sin funktion ett riksmöte.

Två år efteråt, då Karl Knutsson för tredje gången inkallades som konung, skedde detta genom en vädjan, avgiven på ett möte vid Västerås, som var belägrat, den 1 november 1466. Utfärdarna av brevet till Karl Knutsson beteckna sig själva som »vi fattige friborne frälsesmän, köpstadsmän, bergsmän och meniga allmoge, eder nådes skattskyldige undersåtar av Dala och fullmäktiga sändebud av

---

¹ H. Reuterdaahl, Svenska kyrkans historia III. 2, Lund 1863, s. 536 f.

Hälsingland, Gästrikland, Medelpad, Ångermanland och all Norrabotten, Roden, Fjärdhundraland och allt Uppland, och allt Västmanland»¹, församlade framför Västerås med välborne herre herr Nils Sture. Det är också här fråga om en bondearmé under högadlig ledare, som utövar ett riksmötes funktioner genom att utse konung. Men här är den representativa ordningen mera preciserad än 1464, eftersom det talas om fullmäktiga sändebud. Följande år har i Stockholm riksrådet och stadens magistrat sammanträtt och kommit över ens med ridderskap, köpstadsmän och menig allmoge i Uppland, Södermanland och Dalarna om att hylla Karl Knutsson. Sedan har med längre och kortare mellanrum sådana möten, ståndsriksdagar, sammanträtt under unionstidens slutskede och början av Gustaf Vasas regering för att besluta om rikets styrelse.

1460-talets riksdagar ge intrycket av en representativ ordning, som växer fram ur en politisk realitet av ganska formlös natur: ofrälse mäns ingripande och medverkan vid Karl Knutssons senare trontillträden. Frågan är: är denna riksdag trots allt inte äldre än 1464, fast den inte kan konstateras i källorna tidigare? För att besvara denna fråga måste man söka efter karakteristiska drag hos den tidiga riksdagen, som kan säga något om dess tillkomstbetingelser.

Man har helt naturligt mycket sporadiska upplysningar om de närvarandes sammansättning på senmedeltidens ståndsriksdagar. En mera landsdelsbetonad sammankomst i Vadstena strax före slaget på Brunkeberg bevistades av adel och bergsmän och av fullmäktiga från varje köpstad och härad i Västergötland, Östergötland och Småland. Vid ett möte i Stockholm 1499 sammanträdde rikets råd, 7 biskopar, 9 lagmän med 12 män från varje lagsaga jämte representanter för Stockholm och andra köpstäder för att fullgöra val av sedermera Christiern II till svensk tronföljare; här skulle församlingen på samma sätt som 1457 motsvara landslagens

---

¹ Bidrag till Skandinavians historia ur utländska arkiver, utg. av C. G. Styffe, 3, Sthlm 1870, s. 174 f.

kungavalnämnd vid Mora stenar¹. Efter hand tycks det ha stadgat sig en ordning, att köpstäder och lagsagor eller häradar skulle representeras någorlunda likformigt vid sidan av de högre ståndens företrädare. Men det var långtifrån alltid, som en sådan likformighet tillämpades. 1504 sammanträdde i Stockholm ett riksmöte bestående av riksrådet, Upplands och Södermanlands adel, representanter för koppar- och silverbergsmän i Dalarna och Bergslagen och 48 av Stockholms menighet jämte stadens magistrat². Dalarna, gruvorna och Stockholms stad förefalla ofta att ha dominerat i förhållande till övriga bygder och städer. Denna övervikt betonas ännu mera i berättande källor, som uttrycka sig friare än de officiella urkunderna, då de tala om närvarande ständer. En anonym men initierad källa, som berör 1460-talets inbördesstrider, nämner sålunda »Sveriges folk och dalkarlarna» eller »allmogen, särskilt dalkarlarna» som deltagare i riksmötena 1464 och 1467, där Karl Knutsson hyllades³. Av Stockholms tänkeböcker framgår, att Sten Sture d. ä. sammanträdde särskilt med Stockholms borgare vid riksmötet 1497 för att försäkra sig om deras lojalitet, och detsamma gjorde Sten Sture d. y. på riksdagen i Stockholm 1517.

Övervikten för Dalarna och Stockholm på riksmötena är tidsbetonad. Den har samband med det politiska initiativ, som dalkarlar och stockholmare togo från mitten av 1460-talet, då de slöto sig samman för att bekämpa unionskonungen under ledning av Karl Knutsson, Axelssonerna och Sturarna. Har riksdagen uppstått på 1460-talet, så har den uppstått samtidigt med en politisk konjunktur, som i högsta grad har präglat den.

1460-talet var en kaotisk tid med trevande tecken på

---

¹ Sveriges traktater med främmande magter 3, utg. av O. S. Rydberg, s. 482 f.

² Bidrag till Skandinaviens historia, utg. av C. G. Styffe, del 5, s. 15.

³ Diarium Wazstenense i *Scriptores rerum Suecicarum* I. 1, s. 185 och 188. Diariets källförhållanden under dessa år komma framdeles att beröras i en specialundersökning.

politisk nyorientering i Nordens länder. I Danmark sammankallades den första ståndsriksdagen 1468. I Sverige uppstod, som Nils Staf påvisat, en ny form för politisk opinionsbildning i de agitatoriska marknadsmötena. 1463 uppträdde ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstierna) på Distingen i Uppsala och upplyste bönderna om Karl Knutssons stämpingar¹. 1466 talade ärkebiskopen på Eriksmässan i Uppsala, och flera liknande marknadsmöten höllas av hans fiender detta och följande år. Denna form av möten blev i det följande en politisk institution av största betydelse.

Marknadsmötena vittna tydligt om ett ökat behov på 1460-talet från de ledande männens sida att påverka allmogen politiskt. Behovet kan härledas ur nära liggande orsaker. Riksrådet, som tidigare hade varit i stort sett enigt om den konstitutionella unionspolitiken, började splittras vid denna tid. Jöns Bengtsson, som såg sin ledarställning hotad, kände behov av att finna en bredare förankring för sin politik i Upplands menighet, och hans fiender följde hans exempel i sin agitation. Allmogen har varit i rörelse: det har förekommit flera spontana folkresningar i Sverige på 1460-talet än förut. Riksdagarna under detta årtionde med sin blandade allmogerepresentation av bondeherrar och befullmäktigade sändebud tyckas bilda ett naturligt led i denna menighetens aktivisering under de förvirrade tronstriderna.

Ståndsriksdagarna tjänade aldrig Jöns Bengtssons och hans partis intressen. I dem bildade dalkarlar och stockholmsborgare ryggraden, och de voro Oxenstiernornas fiender. Efter den enda gången 1464, då biskop Kettil samverkade med Karl Knutssons anhängare, sammankallades inte heller riksdagarna, när kyrkliga och konstitutionella rådsgrupper sutto vid makten. Riksdagarna ha under ett sekel genomgående givit sitt stöd åt Sturarna och Gustaf Vasa. Deras sammankallanden ha tydligt skett i Sturarnas och Gustaf Vasas intresse. Detta drag i riksdagens tidigaste historia är snarare konstitutivt än konjunkturbestämt. Sam-

---

¹ Se härom N. Staf, *Marknad och möte*, Sthlm 1935, s. 17 f.

manställer man det med den politiska aktiviseringen av rikets menighet på 1460-talet och dalkarlarnas och stockholmarnas dominerande inflytande, så finner man de äldsta riksdagarna till hela sitt väsen bestämda av en tidsmiljö, som börjar skapas 1464¹.

Källornas direkta uppgifter om de tidiga riksdagarna förete stora luckor. Vill man vinna ett helhetsperspektiv på frågan om riksdagens uppkomst, måste man försöka tränga under de politiska händelsernas förvirrade motsatsspel och gripa djupt liggande orsakssammanhang.

Det är för traditionell svensk historieuppfattning självfallet, att Sveriges menighet under 1400-talet måste ha strävat efter att vinna en representation vid stormännens sida. Motsättningen mellan herrar och bönder i svensk historia är enligt denna åskådning mer eller mindre konstant. Analogier från 1600-talets reduktionsmotsättningar, 1700- och 1800-talens privilegiestrider och bondeopposition, stundom också från moderna klasskampsåskådningar har gjort det lätt att forma och hålla vid liv denna bild av ståndsstrid på Engelbrekts och Sturarnas tid.

Analogierna från senare århundraden måste strykas bort ur medvetandet, om man vill bilda sig en riktig uppfattning av förhållandet mellan stånd och klasser vid medeltidens slut. En rätt uppfattning kan bara byggas på vad man vet om just den beträffande tidsperiodens ekonomiska och sociala förhållanden.

Senmedeltidens Sverige var ett agrarhushållande land, där visserligen i olika bygder jordbruk, boskapsskötsel, jakt och fiske kunde spela olika framträdande roller. Men detta agrarsamhälle företedde många ensartade drag. Bebyggelsen fördelade sig över hela landet på små byar. Sveriges åkerbruk var tekniskt primitivare än i de flesta andra Europas länder, boskapsskötseln spelade en stor roll, och driftsge-

¹ Jfr Gottfrid Carlsson, a. a. s. 40 f.: »Först efter många omskiftelser blev den allmänna folkrepresentationen i sig själv en maktfaktor. De äldsta spåren av en utveckling i den riktningen hänföra sig till Sturetiden».

menskapen mellan hushållen i byarna var på grund av dessa förhållanden starkt framträdande. Ekonomiskt obestånd hos en byaman återverkade snabbt på hans grannar; de måste av självbevarelsedrift se till, att han inte led brist på säd och kreatursfoder.

Ännu vid medeltidens slut var det ont om storgods i Sverige. Det senmedeltida ståndssamhället baserade sig på samma byar och bynäringar som den tidiga medeltidens bondesamhälle. Adelns och kyrkans egendomar voro utsprängda på arrendegårdar i byarna; adelns och kyrkans bönder bodde där sida vid sida med de fria skattebönderna. De rika stormännen och de stora kyrkliga institutionerna hade ringa möjlighet att utöva kontroll över sina bönder, som voro spridda över flera landskap. Arrendena utgingo mekaniskt efter en uträknad kvot; led arrendatorn nöd, uteblevo arrendena helt. För stormän, biskopar och prelater var det därför ett livsvillkor, att inte bara deras egna bönder utan också skattebönderna höllos ekonomiskt vid makt. Inga sociala motsättningar mellan adeln och kyrkan i Sverige å den ena sidan och bönderna å den andra kunna spåras i medeltida källor. Tvärtom vittna källorna om att de jordägande och jordbrukande klasserna, stormän och bönder, brukade hålla samman i kritiska tider. Så skedde, när konungarna och deras fogdar försökte pressa skatter av bönderna, som bönderna inte mäktade bära. Riksrådsopposition och bonderesningar riktade sig samfällt mot Erik av Pommern, Karl Knutsson och Christiern I. Biskopar och ärkebiskopar som Thomas av Strängnäs, Nils Ragvaldsson och Jöns Bengtsson, stormän som Oxenstiernornas och Vasarnas mäktiga släktgrupp krävde i eget och folkets intresse Sveriges frihet: länen skulle styras enligt lagens bokstav och under riksrådets kontroll, inte efter kungliga fogdars godtycke.

Stormän och folk i samförstånd bildade en impone-
rande makt i senmedeltidens Sverige. De förjagade Erik av Pommern, Karl Knutsson och Christiern I, den ene efter den andre. Sverige styrdes efter riksrådets frihetsprogram,

ända tills nya makter växte upp ur det svenska samhället och grepo regeringens tyglar.

Dessa nya makter trädde politiskt i dagen på 1460-talet. De utgjorde en koalition av bergsmännen i Dalarna och Västmanland, köpmännen i Stockholm och gränsadel, som drev exporthandel med boskap och boskapsprodukter. Dessa samhällsgrupper, ekonomiskt beroende av utrikeshandel, funno ett slagkraftigt agitationsprogram i oförsonlig svensk nationalism, riktad mot de danska konungarna och alla, som erkände deras överhöghet i Sverige. Programmet vann i stor utsträckning menighetens öra ute i bygderna. Jöns Bengtssons och hans partis motagitation fick ingen resonans utanför Mälardalskapen. Riksrådets gamla frihetsfront var sprängd; riksråd och folk voro inbördes splittrade.

Splittringen inom det regerande rådet fortsatte från 1460-talet under följande årtienden. Den nya maktgruppen vann slaget på Brunkeberg; den leddes av Sturarna. Genom en nyskapande finanspolitik lade Sturarna trappsteg för trappsteg grunden för en ny regeringsmakt i Sverige, som i tidens fullbordan kunde göra sig oberoende av rådets vilja. Deras verk fullbordades av Gustaf Vasa. Det fortskred inte utan strid. Stormannakretsar, ledda av kyrkans män, sågo vart utvecklingen ledde och satte sig däremot. Kyrkans män ville inte bidra med pengar och krigsfolk för att främja riksföreståndarnas planer; de förstodo, att den nya regeringsmakten till sist skulle hota kyrkans jordiska samhällsbyggnad. Sturarna måste tid efter annan känna behov av stöd hos någon laglig institution i landet, vars auktoritet de kunde sätta emot riksrådets.

En sådan institution fanns just till hands, skapad av rådets egen frihetsdoktrin: läran om folkstyret genom alla ständers förenade vilja. Ståndsriksdagen trädde fram 1464 för att fylla sin teoretiska funktion att utse landets konung. Men vad som nu gjorde detta möte till en representation för de lägre stånden, var att dalkarlarna efter sin seger vid Haraker ville genomdriva sin speciella programpunkt, Karl Knutssons återinkallande, som inte i samma grad låg biskop

Kettil om hjärtat, medan samtidigt en stor grupp av riksrådet stod i harnesk mot dem. Vid Västeråsmötet 1466 var det likaledes dalkarlarna, som under Nils Stures ledning bestämde kung Karls återinkallande. Sedan ha Axelssöner och Sturar lett av dalkarlar och stockholmare dominerade möten för att säkra sin regim mot unionskonungarna. Trogen den teori, som hade möjliggjort dess tillkomst, företrädde riksdagen folkets krav på självbestämmanderätt gentemot unionskonungen. I realiteten var den ett politiskt uttryck för de nya politiska makter, som hade trätt fram i Sverige på 1460-talet.

Det kan tyckas, som om ständsriksdagen vid sin tillkomst just var, vad man alltid har ansett den vara: ett uttryck för ett demokratiskt genombrott och för folkets frihetsvilja. Sätillvida betecknar den otvivelaktigt ett demokratiskt genombrott, att i och med riksdagen ofrälse samhällsklasser togo säte i rikets rådslag vid stormännens sida. Men dessa samhällsklasser voro inte en representation för bönderna, rikets menighet. Det var det högsta — och säkerligen det enda politiskt tänkande — ofrälse skiktet, bergsmännen och köpmännen, som kunde göra sig gällande på riksdagarna och främja sina intressen. Vi veta t. ex. genom Moraprosten Arvid Siggessons uppgifter till Svante Nilsson Sture, att det bara var en handfull bergsmän, som politiskt styrde Dalarna. Bönderna voro labila som alltid, lätt påverkade av effektiv agitation. Deras representanter följde intet eget program.

Riksdagen företrädde ovedersägligen vid sin tillkomst folkets frihetsvilja. Men den bar alltifrån början inom sig fröet till något helt annat: till att bli ett verktyg för bekämpande av rådets gamla frihetsprogram. Ytligt sett dominerade detta program svensk politik till unionstidens slut och långt in i Gustaf Vasas regering. I verkligheten undergrävdes det av Sturarna med riksdagens hjälp. Det krossades definitivt av Gustaf Vasa på Västerås riksdag, också med hjälp av ständerna.

Det, som från början gjorde det möjligt för Sturarna

att utnyttja riksdagen för sina syften var, att deras intressen ofta löpte parallellt med dalkarlarnas och stockholmarnas. Det nationella programmet var från början förenat med ekonomiska åskådningar, som dalkarlarna omfattade. Sturarnas handelspolitik, som byggde upp deras maktställning, gagnade också bergsmännen och stockholmsköpmännen genom att den hopade varor på deras marknader till överkomligt pris. Men det stöd, som de lämnade riksföreståndarna, var, trots allt, inte ovillkorligt. Av Svante Nilsson (Stures) brevväxling framgår, att vissa bergsmän voro hans fiender och att han ibland fick anlita Dalarnas präster för att stämma folket gunstigt¹. Stockholmarna sveko Sten Sture d. ä. i kampen mot kung Hans och rådet 1497 under pågående riksmöte. Stadens tänkebok berättar därom: »Fjärde dag pingstdaga stod vår käre slottsherre herr Sten och hölt burspråk med alla stadens innebyggare. Då sporde han ibland annat tal all menigheten till, om de ville vara honom huld och tro och biståndiga att avvärja rikets fördärv och skada. Då vart honom svarat, att som borgmästarna honom svarat hade i alla deras närvaro i vintras i Sancta Gertruds gillesstuga med alla deras ja och godvilja, det stode de ock till nu. Så att vad han ville på slå och vara med mene riksens råds råde och mene riksens allmoge och inbyggare inpå utländske att vedergöra rikets fördärv, där ville de ock med vara, som tro män bör göra och tillförne gjort hava. Men att slå på vårt riksens råd här inne hos oss själva, eller någon inrikes infödder man, där vilja vi ingalunda med vara i så måtto». Dagen innan hade borgmästaren Bengt Smålänning och några andra av stadens representanter klargjort sin ståndpunkt för riksföreståndaren. »Då hötte herr Sten sin näve framför herr Bengt Smålännings kindben», heter det i tänkeboken.

Men Sturarna funno säkrare stöd än dalkarlarnas och stockholmarnas spontana samverkan. Allteftersom deras ekonomiska resurser ökades och deras län vidgades, kunde

---

¹ Sturearkivet nr 678.

de anlita en växande tjänarstab av fogdar, skrivare och kaplaner att påverka folket ute i bygderna. Marknads- och tingsmötena sattes i system, och mötenas resultat inrapporterades till riksföreståndarna i brev, som ännu i stor utsträckning finns bevarade. Missförstånd lades till rätta, särskilt sådana, som gällde den lokala skatteuppbörden, och i nödfall fick riksföreståndaren underhandla själv med böndernas representanter¹. Riksmötena förbereddes på allmogemötena². Opinionsyttringar igångsattes bland bönderna för att genomdriva val av pålitliga präster³. Enskilda bönder uppträdde på möten efter att ha preparerats från högre ort; så skall bonden Olof Magnusson ha riktat grova beskyllningar mot Jacob Ulfsson på eriksmässan 1512 mot 15 mark kontant och en buk full med mjöd⁴. Ett ständigt hat mot Sturarnas fiender hölls vid liv; folket förmåddes taga på sig nya börder för att driva igenom riksföreståndarnas planer. Sveriges allmoge arbetades upp till det krigiska och lätttrörliga tillstånd, som vi känna från den sista Sturetiden och från Gustaf Vasas tidigare år.

Det grepp, som den systematiska agitationen gav Sturarna om Sveriges folk, måste också återverka på riksdagens ställning. Riksdagen blev medlet, att på laglig väg tvinga de motspänstiga inom rådet, främst kyrkans män, till lojalitet. Viljan att bära offer för den gemensamma friheten, d. v. s. för att bekämpa unionskonungen, måste påtvingas de tveksamma eller ovilliga. Västerås riksdags revolutionära beslut inneburo ingen plötslig nyhet: de voro slutstenarna på en lång utveckling, som hade sträckt sig över hela den tid riksdagen hade varit till.

Den svenska ståndsriksdagens idé föddes ur det frihetsprogram, som den tidigare unionstidens rådsvalde hade hävdad. Men dess reella ursprung låg i utvecklingen av nya ekonomiska och sociala makter, som från första stund utma-

¹ Stureark. 533 och 588 a.

² Stureark. 859.

³ Stureark. 1104.

⁴ Stureark. 1251.

nade det gamla, rent agrara samfundets företrädare. Under den konstitutionella frihetens täckmantel skapades förutsättningen för ett nationellt envælde, en demagogisk diktatur. Riksdagen blev ett av de förnämsta medlen att politiskt bana väg för detta envælde. När det väl hade upprättats, hade riksdagen också fyllt sin uppgift. Gustav Vasa krossade Dalarnas politiska makt och tvang bönderna till lydnad under en ny tro, som de i det längsta inte ville veta av. Ständernas inflytande försvann.

Riksdagen präglades av 1460-talets konjunktur, men också av dess andliga atmosfär. Det var då, som en ny, fullkomligt ohämmad, humoristisk-demagogisk anda slog igenom i Sveriges politiska liv. De gamla idealen övergavs; erkännande av hårda realiteter trädde i deras ställe. Den politiska kulturen barbariserades.

I många avseenden är riksdagens första tillvaro oupplösligt förbunden med den politiska frihetens undergrävande och slutliga undergång i Sverige under Sturetiden och den tidiga Vasatiden.

Tidsbestämningen av riksdagens uppkomst till 1464, som här har genomförts, får inte tagas som ett försök att lansera ett nytt jubileumsårtal. Vad som här konstaterats är, att ståndsriksdagen framgick ur en speciell tidsmiljö, när den framträdde som fungerande politisk institution. Därmed har inte hävdats, att dess rötter ej skulle gå längre tillbaka i tiden.

Den svenska ståndsriksdagens framträdande har förberetts av en utvecklingsprocess, som sträcker sig genom århundraden. Man kan därför, alltefter tycke och smak, förlägga riksdagens uppkomst till forntidens folklandsting, till riksvalmötet 1319, till 1359, 1435 eller 1464. Vad som är oomtvistligt är, att 1464 har ståndsriksdagen verkligen funnits till.

Erik Lönnroth.